

Vol 1 Issue 6 Dec 2011

ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary
Research Journal

Golden Research
Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2231-5063

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Kamani Perera Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pinteau, Spiru Haret University, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Anurag Misra DBS College, Kanpur	George - Calin SERITAN Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences AL. I. Cuza University, IasiMore
Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania		

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University,Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yaliker Director Managment Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director,Hyderabad AP India.	S.KANNAN Annamalai University,TN
	S.Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra Maulana Azad National Urdu University
	Sonal Singh, Vikram University, Ujjain	

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.net

Research Paper

राजर्षी शाहू महाराज आणि सुधारणा

अनिल माणिकराव बैसाणे

इतिहास विभाग प्रमुख,
झेड् बी. पाटील कॉलेज, देवपूर, धुळे

प्रास्ताविक

महाराष्ट्राच्या सामाजिक सुधारणेच्या इतिहासात राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांचे कार्य अग्रगण्य होते. ते बहुजन समाजाचे थोर नेते होते. शाहू महाराजांनी आपल्या सत्तेचा उपयोग बहुजन हितासाठी केला. म्हणूनच ते राजांमध्ये ऋषी आणि ऋषींमध्ये राजे म्हणून ओळखले जातात. शाहू महाराजांचा जन्म कागलच्या घाटगे घराण्यात झाला. वडील जयसिंग आबासाहेब घाटगे हे कागलचे जहांगीरदार होते. शाहूंचे मुळ नांव यशवंतराव होते. कोल्हापूरच्या चौथ्या शिवाजीचा दुःखद अंत झाला होता. तेव्हा कोल्हापूरच्या गादीचा वारसाचा प्रश्न निर्माण झाला तेव्हा राणी आनंदीबाईंनी यशवंतरावांना 1884 मध्ये दत्तक घेतले व त्यांचे नाव शाहू छत्रपती असे ठेवले. या राजकुमाराच्या शिक्षणाची उत्कृष्ट सोय व्हावी, म्हणून ब्रिटिश शिक्षक फ्रेजर यांची नेमणूक केली. उच्चशिक्षण इंग्लंडमध्ये घेतले. विदेशावरून परत आल्यावर इ.स. 1894 मध्ये त्यांनी कोल्हापूरच्या गादीची सूत्रे हातात घेतली. सुमारे 28 वर्षे त्यांनी उत्कृष्ट राज्यकारभार केला. समाज उद्धाराचे मोठे कार्य केले. म्हणूनच ते लोकराजे झाले. रयतेचे कल्याण करणे हे राजाचे कर्तव्य आहे असे त्यांचे मत होते. शाहू महाराजांनी देशांत व विदेशात भरपूर प्रवास केला.

शैक्षणिक सुधारणा

शिक्षणाविषयी बहुजन समाजाला तरणोपाय नाही, हे म. फुले यांनी ओळखले होते. या धोरणाचा स्वीकार शाहू महाराजांनी केला. बहुजन समाजाला मानाचे स्थान मिळविण्यासाठी शिक्षण एक महत्त्वाचे साधन आहे. हे ओळखून शाहू महाराजांनी आपल्या सत्तेचा उपयोग शैक्षणिक सुधारणा करण्यासाठी केला. शिक्षण क्षेत्रात वरिष्ठ वर्गाची मक्तेदारी कमी करण्यासाठी बहुजन समाजाला शिक्षण प्रसाराचे महत्त्व पटवून दिले. शिक्षण गरिबांच्या झोपडीपर्यंत पोहोचविण्याचे अखंड परिश्रम घेतले. खेड्यातील विद्यार्थ्यांला शहरात शिक्षण घेता यावे म्हणून सर्व धर्मीयांचे मुलांसाठी वेगवेगळी वसतीगृह सुरू केली. अस्पृश्यांच्या मुलांसाठी उच्च शिक्षण मोफत देण्याची सोय उपलब्ध करून दिली. त्यामुळे तरुण आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी बनण्यास मदत झाली. शिक्षणाबरोबर औद्योगिक शिक्षणाची सोय केली. त्यामुळे होतकरू व गरजू विद्यार्थ्यांना समर्थ जीवन जगण्यास मदत झाली. पुणे, नागपूर, अहमदनगर, इत्यादी ठिकाणी सुरू असलेल्या शिक्षण संस्थांना त्यांनी उदार अंतःकरणाने मोठ्या देणग्या दिल्या. हुशार विद्यार्थ्यांसाठी शिष्यवृत्त्या देऊन त्यांना शिक्षण घेण्यास प्रोत्साहन दिले. अशाप्रकारच्या शैक्षणिक सवलती केवळ आपल्या राज्यातील नव्हे तर राज्याबाहेरील विद्यार्थ्यांना देखील त्यांनी उपलब्ध करून दिल्या. बहुजन समाजाला प्राथमिक शिक्षण मिळावे म्हणून इ.स. 1916 मध्ये प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत देण्याचा कायदा केला.

याशिवाय अस्पृश्य उद्धारासंबंधीचा कायदा, पुनर्विवाह नोंदणी कायदा इत्यादी पुरोगामी कायदे करून त्यांची राज्यात अंमलबजावणी केली. शाहू महाराज कलाप्रेमी राजे होते. त्यांनी साहित्य, संगीत, नाटक, चित्रपट, कुस्ती इत्यादी क्षेत्रात अनेक नामवंत कलाप्रेमी मंडळींना प्रोत्साहन दिले. कुस्तीचे खसबाग मैदान त्यांनीच बांधले. अनेक मल्लांना त्यांनी आपल्या दरबारी ठेवून राजाश्रय दिला. त्यामुळेच कोल्हापूरचा मल्लांचे केंद्र व मल्लाविद्याचे तीर्थक्षेत्र म्हणून महत्त्व आहे. छत्रपती शाहूंनी पुरुषांच्या बरोबरीने स्त्री शिक्षणासाठी प्रयत्न केले. शिक्षण घेणाऱ्या मुलींना फी माफी व शिष्यवृत्त्या चालू केल्या. त्यामुळे स्त्रियांची प्रगती होण्यास मदत झाली.

सामाजिक सुधारणा

हिंदु धर्मात सामाजिक विषमता मोठ्याप्रमाणात होती. जाती व पोटजातीमुळे सामाजिक ऐक्य राहिले नव्हते. याचा राष्ट्रीय ऐक्यावर मोठा परिणाम होत होता. तेव्हा शाहू महाराजांनी समाजातील जातीयतेचे उच्चाटन करण्याचे कार्य हाती घेतले. सामाजिक विषमतेविरुद्ध त्यांनी सतत संघर्ष केला. समाजातील जातीभेद नष्ट करण्यासाठी त्यांनी विविध मार्गांचा अवलंब केला. जातीयतेचे उच्चाटन करण्यासाठी स्वतःच्या कृतीने उदाहरण घालून दिले. जातीयतेची कृत्रीम बंधने तोडून टाकण्यासाठी व्याख्याने दिली. तसेच ठिकठिकाणी सामाजिक विषमतेविरुद्ध परिषदा आयोजित केल्या. सार्वजनिक ठिकाणी सर्वांसाठी खुली केली. एका दलित माणसाला हॉटेल उघडून दिले. राजे असून ते सर्वांच्याबरोबर हॉटेलमध्ये चहा घेत. यावरून त्यांचे अस्पृश्यता निर्मूलनाचे कार्य लक्षात येते. समाजाच्या उद्धाराबरोबर रयतेच्या कल्याणासाठी सार्वजनिक तलाव, शाळा, विहीरी व दवाखाने सुरू केले. आपल्या राज्यात माणगाव येथे इ.स. 1920 मध्ये सर्व धर्मातील लोकांची परिषद भरवून अस्पृश्य बंधूना डॉ. आंबेडकर यांचे नेतृत्व स्वीकारण्यास सांगितले.

याशिवाय समाजातील अनिष्ट रूढींचे उच्चाटन करण्यासाठी इ.स.1917 मध्ये पुनर्विवाह कायदा पास केला. विधवा विवाहास कायदेशीर मान्यता दिली. आंतरजातीय विवाहास प्रोत्साहन दिले. बहुजन समाजातील सुशिक्षित तरुणांना नोकरीत 50 टक्के जागा राखून ठेवल्या. खेड्यातील कुलकर्णी वतने रद्द करून त्याठिकाणी तलाठ्यांची पगारी नेमणूक केली.

वेदोक्त प्रकरण

छत्रपती शाहूंचे धार्मिक धोरण समाजभिमुख होते. परंतु हे धोरण सर्वांना मान्य होण्यासारखे नव्हते. त्यांनी प्रथमपासूनच सर्वांना नोकऱ्या देऊन सर्व समाजाचा रोष ओढवून घेतला. यामधूनच पुढे ऐतिहासिक वेदोक्त प्रकरण निर्माण झाले.

शाहूराजे धार्मिक होते. ते दररोज पूजाअर्चा करीत श्रावण महिन्यात पंचगंगेस आंघोळीसाठी जात. त्याच्याबरोबर स्नानाचे वेळी

एक पुरोहित असे एकेवेळी त्यांच्याबरोबर श्री. राजाराम शास्त्री भागवत होते. त्यांनी हा धार्मिक विधी पाहिला. त्यांनी छत्रपतींच्या लक्षात आणून दिले की, शूद्रांसाठी असणारे पुराणोक्त मंत्र म्हटले जातात. क्षत्रियांसाठी असणारे वेदोक्त मंत्र म्हटले जात नाहीत. तेव्हा राजांनी त्या ब्राह्मणस राजघराण्यातील सर्व विधी वेदोक्त पद्धतीने झाले पाहीजेत असे ठामपणे सांगितले. त्यामुळे सर्व छत्रपतींच्या विरोधात उभे राहिले. परंतु छत्रपतींनी या प्रश्नाकडे राजा म्हणून पाहिले नाही. तर समतेच्या आड येणाऱ्या या पद्धतीकडे पाहिले. या प्रकरणात पुढे काही क्रांतीकारी नेते सामील झाले. शाहूंच्या नेतृत्वाखाली महाराष्ट्रातील बहुजन वर्ग संघटीत झाला. पुढे शाहू महाराजांनी आपल्या धोरणात अजिबात बदल केला नाही. छत्रपतींनी क्षात्र जगतगुरु पीठ निर्माण केले व एका सुशिक्षित मराठा माणसाची नेमणूक केली. परंतु या घटनेमुळे सर्व मंडळी संघटीत होण्यास मदत झाली. तसेच समाजातील भिक्षुकशाही प्रवृत्तीचे उच्चाटन होण्यास मदत झाली.

इतर सुधारणा

राजर्षी शाहू महाराजांनी आपल्या संस्थानात रयतेचा सर्वांगीण विकास व्हावा म्हणून विविध सुधारणा केल्या. राज्यात शेती, उद्योगधंदे, व्यापार, कला, इ. बाबतीत प्रगती केली. राधानगरी धरण पंचगंगेवर बांधून शेतीला पाणी पुरवठ्याची सोय केली. दुष्काळात शेतकऱ्यांना धान्य, जनावरांना कुरणे व चारा देऊन मदत केली. शाहू मिल सुरू करून मजुरांना नोकऱ्या दिल्या. सहकाराचा पाया घालून जनतेचा विकास केला.

अशाप्रकारे छत्रपती शाहू महाराजांनी अल्पकाळात राज्यात विविध सुधारणा राबविल्या. त्यामुळे रयतेची सर्वदृष्टीने प्रगती झाली. जनता त्यांना राजर्षी छत्रपती म्हणून संबोधू लागली. यावरून जनतेच्या राजाच्या कार्याची कल्पना येते. पुढे त्यांच्या सामाजिक कार्याने सामाजिक क्रांतीस एक प्रकारे चालना मिळाली. महात्मा ज्योतिबा फुले यांचा सामाजिक क्रांतीचा वारसा खऱ्या अर्थाने शाहू महाराजांनी पुढे चालू ठेवला. राजांच्या या सामाजिक कार्यामुळे बहुजन समाजाची प्रगती झाली. महाराष्ट्रात सामाजिक व राजकीय चळवळीस पुढे जो वेग आला त्याचा पाया घालण्याचे श्रेय छत्रपती शाहू महाराजांनाच द्यावे लागते.

कोल्हापूरत सत्यशोधक समाजाच्या शाखेस प्रारंभ

म. फुले यांच्या मृत्युनंतर सत्यशोधक समाजाचे कार्य महाराष्ट्रात थंडावले होते. राजर्षी शाहू महाराज यांनी बंद पडलेल्या कार्याचे पुनरुज्जीवन केले. इ.स. 1911 मध्ये त्यांनी कोल्हापूर येथे सत्यशोधक समाजाची शाखा सुरू केली. या शाखेचा प्रमुख म्हणून त्यांनी एका सुशिक्षित व्यक्तीची नेमणूक केली. ठराविक वर्गातील पुरोहिताची मक्तेदारी संपविण्यासाठी महाराजांनी वैदिक स्कूलची स्थापना केली. यातून बहुजन समाजाच्या विद्यार्थ्यांनी शिकून बाहेर पडावे आणि त्यांनी समाजात सत्यशोधक समाजाच्या तत्वात पुरोहितगिरी बसत नव्हती. परंतु समाजातील विवाह, श्राद्ध, वाढदिवस, अंत्यसंस्कार इत्यादी प्रसंगी पुरोहिताची गरज होती. हे प्रसंग पार पाडण्यासाठी पुरोहित आवश्यक होता. पुरोहित हा समाजाची मानसिक गुलामगिरी होती. हे ओळखून राजर्षी शाहू महाराजांनी पुरोहित निर्माण करणारी शाळा काढली. 'घरचा पुरोहित' हे पुस्तक तयार करून पूर्ण केली. थोडक्यात भारत देशात कित्येक शतकापासून चालत असलेली पुरोहितांची मक्तेदारी छत्रपती शाहू महाराजांनी मोडण्याचा प्रयत्न केला.

अस्पृश्यता निवारण

भारत गुलामगिरीत असतांना अस्पृश्यांसाठी स्वतंत्रपणे कार्य करणारा राजा हिंदुस्थानच्या इतिहासात सापडणार नाही, परंतु हे महत्त्वाचे कार्य राजर्षी शाहू महाराजांनी केले. इ.स. 1902 मध्ये त्यांनी अतिशय क्रांतीकारक निर्णय घेतला. तो म्हणजे कोल्हापूर

संस्थानात अस्पृश्यांसाठी पन्नास टक्के जागा राखीव ठेवणारा हा राजा अतिशय द्रष्टा होता. अस्पृश्यांची प्रगतीच राज्याची प्रगती आहे. हे प्रथम त्यांनी ओळखले. शिकलेल्या दलीत समाजातील तरुणांना त्यांनी वकिलीच्या सनदा दिल्या. अस्पृश्यांची आर्थिक प्रगती व्हावी व प्रगती अस्पृश्यांनी कशी करावी याचा आदर्श त्यांनी गंगाराम कांबळे या अस्पृश्य तरुणाच्या मार्फत समाजाला घालून दिला. गंगाराम कांबळे हा अस्पृश्य तरुण होता. महाराजांनी त्याला कोल्हापूर शहराच्या मध्यवर्तीभागी हॉटेल काढून दिले. इतकेच नव्हे तर सामाजिक विषमता नष्ट करण्यासाठी ते स्वतः त्या हॉटेलमध्ये आपल्या अनुयायांसह चहा पिण्यासाठी जात असत. ग्रामीण भागातील अस्पृश्यता हटविण्यासाठी अनेक गावात त्यांनी हरीजन तलाठी नेमले व त्यांना बढत्या दिल्या. इ.स.1919 मध्ये एक हुकूम काढून राज्यात अस्पृश्यता कायद्याने बंद करण्यात आली. अस्पृश्य विद्यार्थ्यांनी शिकावे म्हणून त्यांनी अनेक ठिकाणी अस्पृश्यांसाठी वसतीगृहाची निर्मिती केली. आंतरजातीय विवाहास त्यांनी प्रोत्साहन दिले. स्वतःच्या घराण्यातील कन्येचा विवाह होळकर (धनगर समाज) घराण्यातील राजपुत्राशी लावून दिला. अस्पृश्यांना बंद असलेले पाणवठे विहीरी, शाळा, दवाखाने, सार्वजनिक ठिकाणे त्यांनी अस्पृश्यांसाठी खुली केली. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना आर्थिक मदत केली. फासे पारधी, रामोशी यांनी गुन्हेगारीचे जीवन सोडून उद्योगधंद्यात रममाण व्हावे यासाठीही त्यांनी प्रयत्न करून फासेपारधी व रामोशी या समाजाला सुधारणाचा अजब प्रयोग केले. स्त्रियांच्या उन्नतीसाठी त्यांनी प्रयत्न केले. विधवा विवाहास मान्यता देणारा कायदा करून विधवा स्त्रियांच्या उन्नतीसाठी त्यांनी प्रयत्न केले. सामाजिक सुधारण व्हाव्यात म्हणून राजर्षी शाहू यांनी आपल्या कारकीर्दीत अनेक गोष्टी केल्या. त्यामुळे सामाजिक विषमता जातीभेद, भिक्षुशाही ही कमी होण्यास मदत झाली.

संदर्भसूची

1. डॉ. जयसिंगराव पवार, हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्य चळवळीचा इतिहास, अरुंधती प्रकाशन, कोल्हापूर, आवृत्ती पहिली, 2006.
2. संशोधक, त्रैमासिक राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे, 2010.
3. भारत इतिहास संशोधन मंडळाचे त्रैमासिक, पुणे.
4. प्रा. बिरादार टी. के. पेशवाईचा कालखंड, विद्याभारती प्रकाशन, लातूर.
5. डॉ. रोडे, सोमनाथ मराठवाड्याचा इतिहास, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगपूर, औरंगबाद, दुसरी आवृत्ती, जून 2011.
6. कांबळे उत्तम, राजर्षी शाहू महाराज आणि महिला मुक्ती, सुनीता प्रकाशन, पुणे, 2003.
7. कीर धनंजय, राजर्षी शाहू महाराज, मुंबई, 2001.
8. सूर्यवंशी कृ. गो., राजर्षी शाहू राजा व माणूस, पुणे, 1984.
9. साळुंखे हिंदुराव, छत्रपती शाहू स्मृती दर्शन, कोल्हापूर, 1989.
10. पवार जयसिंगराव, राजर्षी शाहू स्मारक, महाराष्ट्र इतिहास प्रबोधिनी, ग्रंथ, कोल्हापूर, 2001.
11. सूर्यवंशी गणपतराव सुबराव, राजे शाहू आणि समाजप्रबोधन, इचलकरंजी, 1978.

अनिल माणिकराव बैसाण

इतिहास विभाग प्रमुख,
झेड् बी. पाटील कॉलेज, देवपूर, धुळे

Publish Research Article International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- * International Scientific Journal Consortium
- * OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.net